

A Naphta-dosszié

Egy vita kontextusai

A Naphta-dosszié keletkezéséről annyit, hogy létrejöttében Maurice Nadeau-nak, a párizsi *La Quinzaine littéraire* igazgatójának volt döntő szerepe. Nadeau a francia baloldalihoz tartozó Yvon Bourdet vitatott és vitatható Lukács-tanulmányáról (*Figures de Lukács*. Anthropos. Paris, 1972) a bukaresti Nicolae Tertuliantól mint a Lukács-kérdés egyik szakértőjétől kért recenziót. E választással mintegy elkötelezte magát a vita mellett. Tertulian vitacikké sikeredett „recenzióját” aztán eljuttatta a szerzőhöz, majd Bourdet válaszát Tertulianhoz viszontválasz végett. A teljes vitaanyag közlésének szinte egy egész lapszámot szentelt, tekintettel a vitatott kérdés fontosságára (*La Quinzaine littéraire*, 1973. 170.).

A párizsi polémia „irattartózába” utólag került be Michael Löwy könyvének a Naphta-ügyben állást foglaló, valamint Katia Mann (Thomas Mann felesége) emlékiratainak a *Varázshegy* keletkezéséről szóló részlete. A Naphta-ügyhöz érdekes adalékként kapcsolódik néhány kiadatlan Lukács-levél. Tertulian ehhez a kibővített anyaghoz fűzött zárómegjegyzéseket, majd az egészet közölte az *Experientă, artă, gândire* (Buc., 1977. 321—360.) című tanulmánykötetében. A többi, a vita irodalomtörténeti kontextusára utaló dokumentumrészletet mi válogattuk hozzá a Naphta-dossziéhoz.

Mi indokolta a polémia anyagának (helyhiány miatt erősen tömörített) ismeretét? Ahogyan Naphta a szembenálló vitafelek számára a „fasiszta”, illetve „sztalinista” gondolkodásmód prototípusa, a Naphta-dosszié is lehet — úgy véljük — egy bizonyos fajta vitamódszer (és vitakényszer) paradigmája. A dogmatikus gondolkodás történelmi adottságai leszoktattak a „nyílt sisakos” vitáról: a vitafelek ezért egymás előfeltevéseinek (vagy előítéleteinek?) „leleplezésével” bajlódnak, s kölcsönösen megállapítják egymásról, hogy a *másik fél* vitamódszere a tisztességtelen. A polémia ezzel a vitatott tárgyról a „fair play” kérdéskörébe utalják át, s egymást az általuk egyedül üdvözítőnek tartott játékszabályok nevében „diszkvalifikálják”.

A Naphta-dosszié nemcsak azért tanulságos, mert benne önmagunk gyengéit véljük felismerni. Ez a polémia bizonyos fokig paradigmája lehet nagy eszmei konfrontációkkal terhes korunk jellegzetes vitamenetének: az antidualógusnak. A szakmainak álcázott ideológiai vita ismert képletével állunk szemben: a vita mindvégig megfelel a párbeszéd formai ismérveinek, ezért a tartalmi kritériumok — *a tényleges párbeszéd* — hiányára csak akkor döbben rá az olvasó, amikor kiderül, hogy már régen nem a *Varázshegy* Naphtájáról, hanem az alkotó értelmiségi és a hatalom viszonyának kérdéséről folyik (vagy nem folyik) a vita.

A. J.

I. A VITA

Nicolae Tertulian: Ki rejtőzik Naphta alakja mögött?

„Különös sors jutott Lukács Györgynek Franciaországban!” — vezeti be vitáirását Tertulian. Paradox helyzet, hogy az a Lukács György, akit „a jelenkori marxizmus legjelentősebb alakjának” tartanak, s akire igazán gyakran hivatkoznak mostanában Franciaországban, éppen döntő fontosságú műveivel nem tudott betörni a francia szellemi életbe. Nemcsak *Az esztétikum sajátosságát* vagy az *Ontológiát* nem fordították le még teljes egészében franciára, hanem a 31 éve megjelent *A fiatal Hegel* sem. Furcsa, hogy a marxista Hegel-kutatás e kiemelkedő műve sem talált fordítóra a Hegel-stúdiumokban oly nagy hagyományokra visszatekintő országban. A helyzetért a francia baloldal tehető felelőssé, mely a Lukács-életmű elemző vizsgálata helyett melegelegzik a legkonvencionálisabb elemekből összerakott Lukács-kép makacs ismételtetésével és sokszorosításával. E konvencionális Lukács-portré ismert kliséje: „az autentikus gondolkodó megtagadja fiatalkori műveit, hogy ezzel is bizonyítsa a párt hivatalos vonalához való hűségét; az entellektüel külső kényszer nyomásának engedve ismételtelen önkritikát gyakorol, függetlenül attól, hogy mi a saját meggyőződése.” A vitatott tanulmány szerzője, Yvon Bourdet ezt a kliséét próbálja étellel megtölteni. (*Figures de Lukács*)

„Nem kétséges — írja Tertulian —, hogy Lukács magatartása a sztálini időszakban számos kérdést vet föl mindazok számára, akik a jelenkori marxista gondolkodás történetével foglalkoznak, és igen természetes, hogy magára vonta a kutatók figyelmét. Mind nyilvánvalóbb tény, hogy különbséget kell tenni aközött, ami egyszerű konformizmus, a körülményekhez alkalmazkodás olyan gesztusa, amelynek nincs mélyebb elméleti jelentősége, és aközött, ami alapvető politikai, erkölcsi és elméleti megfontolások diktálta magatartás. A kérdést így foglalhatnók össze: Lukácsnak az 1931—1954 közötti időszakból származó elméleti írásai vajon strukturális károsodást szenvedtek-e, és ily módon egyfajta *sacrificio dell'intelletto* meggyőző példáját adják, vagy éppen ellenkezőleg, a gondolkodó elméleti engedményei többé-kevésbé felületi jellegűek, s az adott periódusbeli munkássága engeményes módon megtartotta folytonosságát mind az előző, mind a következő korszak írásaihoz képest, vagyis a lukácsi gondolat fejlődése egyenes ívű és töretlen, mindvégig megőrizte érvényét, és önmagához hű maradt. [...] Yvon Bourdet teljesen szokatlan perspektívából közelíti meg a »Lukács-ügyet«. Szerinte Naphta, Thomas Mann *Varázshegy* című regényének közismert alakja a leninista—sztálinista típusú pártmunkás mintaképe. [...]

Ha Lukács György mégsem volt hajlandó önmagára ismerni Thomas Mann regényhősében (Thomas Mann levele Max Rychnerhez, 1947. december 24.), ennek mélyebb jelentősége van. Mert ha Lukács belátta volna, hogy Naphta kevéssé vonzó (»peu sympathique«) egyéniségében a majdani sztálini gyakorlat csirái is benne találtak, ezzel azt is el kellett volna ismernie, hogy a sztálinizmus egyenes meghosszabbítása a leninizmusnak, és ezzel egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette volna a maga számára, hogy a leninizmushoz való töretlen hűségét hangoztatva kategorikusan elhatárolja magát a sztálinizmustól.

Tertulian a továbbiakban „evidensnek tűnő tények“ tudomásulvételét hiányolja a vitatott írásból. Ilyen tény, hogy Thomas Mann Pierre-Paul Sagave-hoz írt (1952. február 18.) levelében erélyesen tiltakozik az ellen, hogy bármilyen hasonlóság vagy kapcsolat lenne Lukács és Naphta alakja között. Yvon Bourdet ezzel szemben azt állítja, hogy „Thomas Mann egy nyilvános konferencián *határozottan* leszögezte: Naphta alakjához részben (teilweise) Lukács szolgált modellként.“ „A valóság az — írja Tertulian —, hogy ilyen konferencia nem létezik. Bourdet látatlanban hitelt adott a Heinrich Mann—Thomas Mann- és Thomas Mann—Hans Wyling-levelezés egyik hivatkozásának (S. Fischer Verlag, 1968. 345.), mely az *Aufbau* 1955. 4. számához utasítja az olvasót, ahol azonban egy egészen más szöveget találunk.“ Egyetlen olyan kétségtelen tény van, amely új fényt vet Lukács György és Thomas Mann 1922-es bécsi találkozására, illetve Naphta alakjának keletkezésére: az a levélrészlet, melyben Thomas Mann egy közbeszűrt mondat erejéig kitér a Naphta—Lukács kérdésre, s nem kevesebbet állít, mint hogy Lukács „nyilvánvalóan nem ismert önmagára Naphtában“ (Thomas Mann Max Rychnerhez, 1947. december 24.). Ez az állítás nemcsak a fizikai azonosság felvetését tette mintegy bizonyossággá, hanem ezután hihetőnek, sőt elfogadhatónak tűnt az a merészebb feltevés is, hogy a Lukács-csal való találkozás döntő szerepet játszott a regénybeli figura megalkotásában, „a jезsuitizmus és kommunizmus ama bizonyos naphtai vegyülékének“ a kialakításában, melynek írói bravúrája Thomas Mann nem egy levelében oly büszkén hivatkozott. (Thomas Mann Pierre-Paul Sagave-hoz, 1934. január 30.)

„Maga Lukács ismerte el — fűzi hozzá Tertulian — Thomas Mannról írott könyvének első kiadásához írt előszavában (Bourdet tévesen 1948 helyett 1963-ra teszi e szöveg keletkezését), hogy 1922-es bécsi találkozásuk »akkori ellentétes álláspontjaik goromba összecsapásával« végződött. Thomas Mann akkor még a *Betrachtungen eines Unpolitischen* (Egy nem-politizáló elmélkedései, 1918) konzervatív álláspontját vallotta, Lukács viszont neofita buzgalomban elvont szektáriánus nézeteket képviselt. Ezekről az eszmei pozíciókról hamarosan mindketten továbbléptek. Thomas Mann így számolt be később ugyanerről a találkozásról: »Amíg beszélt, addig igaz volt [...], de a félelmetes elvontság benyomása maradt utána.« Igen valószerűnek tűnik, hogy Thomas Mann a messianisztikus forradalmár, »elvont szektáriánus« nézeteit »szellemítette át« a jезsuita Naphta kommunista eszkatológiájává.

Yvon Bourdet jócskán túllép azonban a rokonságok és hasonlóságok jól körülhatárolt szféráján, s azt akarja mindenáron elhíttetni velünk, hogy Naphta alakja hermeneutikai kulcsot ad a kezünkbe Lukács életművének és személyiségének megértéséhez. Érdekes felfigyelni rá, hogy egy, a lukácsi esztétikából és kritikából ismerős előfeltevést terjeszt itt ki a francia szociológus a kultúrszociológia és eszmetörténet területére: az írói képzelet e szerint oly természetfeletti hipertrofikus képességgel rendelkezik, hogy Thomas Mann számára nem okozott különösebb nehézséget egy olyan regényfigurát — Naphtát — életre keltenie, amelynek igazi jelentése mind a regény teoretikusa, mind pedig alkotója előtt rejtve maradt.“ Ilyen, a

Naphta—Lukács ozmózis érdekében elkövetett hamisítás egyenlőségjelet tenni Naphta leplezetlen teocentrizmuson alapuló racionalizmusellenessége („A megismerés eszköze a hit; az értelem másodlagos” — mondja Naphta Settembrininek), valamint a metafizikai racionalizmus és szcientizmus hegeli/marxi dialektikán alapuló lukácsi kritikája között. Bourdet ott csúsztat, amikor Naphtát „antikantiánus hegeliánusnak” nevezi, nem téve különbséget a hegeli idealizmus és Thomas Mann regényhőisének ágostoni és középkori skolasztikus hitvallása között.

„Eppen Yvon Bourdet ne tudná, hogy az eszméknek saját szigorú alak- és mondatnak van, ami kizárja, hogy össze lehessen téveszteni a jobboldali gondolkodást a baloldallal, és ami megakadályozza, hogy valaki összemosza az egyének fölötti »totalitás« fasiszta eszméit (az engedelmesség és alávetettség kultuszát) a totalitás hegeli gondolatával, melyet Marx és Lukács nemcsak a magáévá tett, hanem materialista alapokra helyezett, és egyfajta szigorúan racionális dialektikával támasztott alá? »Naphta és Lukács alapelvei azonosak« — a Bourdet-tanulmány egyik zárókövetkeztetése ez. [...] Mi készíteti Bourdet-t arra, hogy kétségbe vonja Naphta nézeteinek »romantikus antikapitalizmusát« és »demagogikus« jellegét (Lukács jellemezte így Naphta ideológiáját)? [...] Nem ismerte fel vajon Naphta nézeteiben bizonyos konzervatív-reakciós német gondolkodók vezéreszméit Max Scheler-től Sombartig, Hans Feyertől Othmar Spannig, melyek oly pontosan beleillenek a »romantikus antikapitalizmus« lukácsi fogalmába, és amelyek később a prefasiszta-fasiszta demagogikus ideológiák szerves részeivé váltak. [...] Nyitott kapukat döngetnénk, ha most bizonyítani akarnók, hogy Lukács gondolkodása mindig is az arisztotelészi, a reneszánsz, a felvilágosodás, az európai demokratikus hagyományok nagyrabecsülésén alapult. [...] Akkor honnan Yvon Bourdet felfedezői önbizalma és fölénye? [...] A válasz egyszerűnek tűnik. Naphta valóságos ideológiai *salto mortalével*, mely szellemi arculatára igen jellemző, a középkori egyház és Gergely pápa szellemének modern újraéledését ünnepli a »proletár diktatúrában« és a kommunista világmozgalom ideológiájában. (Vö. Naphta „program”-beszéde a *Varázshegyben*.)“ Bármennyire kötetlen is a regényíró fantáziája, kétségtelen tény, hogy a századelő paradoxális eszmetársulások és bizarr ideológiai ötvözetek példáit kínálta. Elég Georges Sorel írásaira gondolnunk, akinél a reformista szocializmus, a bergsonizmus, Pareto elitelmélete, az „általános sztrájk” és az „erőszak” ideológiája egyesül és keveredik egymással, hogy végül Lenin, Mussolini és Ebert iránti közös rajongásban olvadjon fel. (Thomas Mann a *Doktor Faustus*-ban nyíltan hivatkozik Sorelre.) Nagyon valószínű, hogy Lukács nem kis részben soreli benyomást tett Thomas Mannra, aki ezt az élményt is beépítette Naphta alakjába. A fikció és a valóság közötti felmérhetetlen távolság ellenében azonban megengedhetetlen intellektuális művelet. Naphta egy adott pillanatban valóban párhuzamot von Hegel és a katolicizmus között (jézusuit feljebbvalója nem kis megdöbbenésére), azt állítván, hogy feltűnő rokonság van az Állam hegeli apológiája és a katolicizmus politikai, cselekvő irányulása között. [...] Bourdet azonban tabula rasát csinált mindabból, ami ellentmond feltevésének, s analógiákban tobzódva bizonygatja Lukács és Naphta hegelianizmusának teljes azonosságát. Ez a „teljes azonosság”-hipotézis nemcsak Lukács „leninizmusát” magyarázná, hanem azt is érthetővé tenné, miért „hódolt be” Lukács Sztálinnak, hogyan fogadhatta el élete egy szakaszában a sztálinizmust mint ideológiai és politikai gyakorlatot. [...] Bourdet „sajátos” Naphta-értelmezésével már jó előre kivéd minden olyan vádat, mely „durva zsurnalizmus” számlájára írja, hogy nem tesz különbséget jobb- és baloldal, „sztálinizmus” és „hitlerizmus” között. Ugyanakkor tanulmányában ilyen passzusokat találunk: „Lukács egész életében megmaradt, ha nem is az apparátus, de a törvényesség emberének”, vagy: „Ki dönti el, hogy mi jó az embereknek? Lukács, illetve Naphta világában semmi esetre sem az egyén, hanem az Egyház, azaz a Párt.”

Tertulian Lukács György 1938-ban írt *A fiatal Hegel* című művére és saját, e tárgyban írt korábbi tanulmányaira hivatkozva véglegesen bizonyítottnak látja, hogy Lukács hegelianizmusa (az „abszolút szellem” és a „totalitás” lukácsi értelmezése) a Naphtáéval ellentétben mélyen humanista jellegű, és semmi esetre sem szolgálja a „sztálini visszaélések” és a sztálinizmusnak tett elméleti engedmények öngazolását. „Azt hiszem, nyugodtan mondhatom — szögezi le Lukács 1969-ben —, hogy objektív értelemben akkor is a sztálini módszerek ellenfele voltam, amikor én magam Sztálin hívének hittem magam.” (1969. november 20. — *Marxismus und Stalinizmus*. Rowohlt, Reinbek. 239—240.)

„Minden olyan értelmezési kísérlet, mely a marxista gondolkodó életműve szellemének ellentmondva és a Thomas Mann-i tiltakozást figyelmen kívül hagyva Naphta alakjában keresi a kulcsot Lukács személyiségéhez és életművéhez, csakis kudarcra várható. Persze, vannak előzményei az ilyen próbálkozásoknak. Kereényi Károly, az ismert mítoszkutató, aki hosszú időn át levelezést folytatott Tho-

mas Mann-nal, a nagy regényíró halála után egyszer már előállt egy ilyen értelmezéssel. (Vö. *Zauberberg-Figuren*. In: *Tessiner Schreibtisch*. Stuttgart, 1963.) A Kerényi-szöveg, mely ugyancsak a feltételezések módszerével él, és híjával van bármiféle alaposabb argumentációnak, senkinek sem okozhat meglepetést: Kerényi világnézetileg mindig is szemben állt Lukács racionalista-történeti gondolkodásával, zsigerekig ható antikommunizmusa, mely az említett szövegből is kiütözik, teljes mértékben magyarázza kicsiny és perfid esszéjét (Lukács különben sohasem tagadta idegenkedését mindazzal szemben, amit ő „misztifikáló fecsegésnek” nevezett, s Kerényinél és Jungnál egyaránt elutasított). De hogyan lehetséges, hogy éppen egy Yvon Bourdet intellektuális eszközeivel rendelkező baloldali szociológus próbáljon újraéleszteni egy ilyen szomorú, bizonytalan és kilátástalan vállalkozást?”

Yvon Bourdet: Tertulian megkerüli a kérdést

„Tertulian, akivel korábban hasznos és baráti hangú levelezést folytattam, saját bevallása szerint — 1972. november 20-án hozzám írt levele tanúskodik erről — nem kevés ellenérzéssel és bosszúsággal olvasta tanulmányomat. [...] Sajnos, bosszúságának megokolása közben maga is átesett mindazonon a kommunista entellektüelekre jellemző viselkedésmódokon, amelyek elemzését én tanulmányom céljával tűztem ki. Tertulian vitairása így hát — mint a továbbiakban bizonyítani szeretném — engem igazol.

Tudatában vagyok annak, hogy Lukács-tanulmányom nem lehet valami szívderítő egy kommunista értelmiségi számára. Azt reméltem, hogy — »eretnekségeim cáfolatának« reflexén túl — Tertulian »reflektálni« fog a felvetett kérdésre, ti. hogy mi a leninizmus és a sztálinizmus viszonya, mint ahogy mások reflektáltak is. [...] Tertulian vitáikra ehelyett a felülről irányított apologetikus »visszavágások« régi műfaját szemlélteti. A »bírálatnak« ebben a nemében nem szokás sem a szerző szándékát megérteni és megértetni, sem dialógust kezdeményezni vele. Elég néhány jól bevált eljárással diszkvalifikálni az ellenfelet.“

Ilyen eljárás Bourdet szerint, ha a „veszélyes“ álláspont lejárata érdekében a kritikus szörszálhasogató módon olyan „tévedések“ (nyomdai hibák és elírások) egész sorát vonultatja fel, amelyeknek semmi közülük sincs a bírált tételhez, s amelyek kiküszöbölése után sem szünnének meg a kritikus bosszúságai. Ezzel az eljárással viszont azt lehet sugallni az olvasónak, hogy „milyen hitele lehet annak a szerzőnek, aki ennyire nem ad a filozófiai pontosságra“.

Vitáikkének vége felé — írja Bourdet — Tertulian meglepetésszerűen enged a régi kísértésnek, hogy Naphtát mégiscsak a „bizarr ideológiai ötvözetek“ kaptafájára húzza: „Természetesen előfordulhat, hogy ugyanazt mondjuk, mint az ellenfeleink, például amikor napsütés van, akkor azt mondjuk, hogy süt a nap, vajon ettől ellenfeleink cinkosaivá lettünk-e?“

A másik, sokkal kellemetlenebb eljárás Bourdet szerint: „úgy beállítani bizonyos nyilvánvaló tényeket, hogy az olvasó azt higgye: a bírált szerző tagadja őket. Például mintha a bírált szerző szerint Hegelt nem lehetne forradalmi módon értelmezni, holott ezt egyetlen marxista sem tagadja; ugyanakkor jogos számolnunk a »jobboldali« értelmezések lehetőségével is: Lukács éppen abban bizonyul eredetinek, ahogyan a baloldali elméleti interpretációt egy »jobboldali« politikai gyakorlat tudja ötvözni. [...] A vitairat szerzője ellenfelét cáfoló szövegeket is idézhet, anélkül hogy akár egy szóval is jelezné: az idézetek ellenfele írásából származnak, ahol is bő magyarázat kíséri őket. Ilyen eljáráshoz folyamodik Tertulian Thomas Mann-nak Sagave-hoz írt tiltakozó levelével (1952. február 18.) kapcsolatban, amikor egy szóval sem említi, hogy a levél alapján elismerem: nyilvánvaló különbség van Lukács és Naphta között.“ Bourdet idézi saját tanulmányából azt a részt, ahol Naphta modelljeként más marxisták is szóba kerülnek (pl. Ernst Bloch, Benjamin): „Tertulian számára azonban kényelmesebb volt abból kiindulni, hogy én minden árnyalás és ironia nélkül azonosítom Lukácsot Naphtával, mert így az apró különbségek egész garmadáját hozhatta fel ellenem, hangsúlyozva az általam felállított hipotézis »szokatlan« jellegét. [...] Tertulian megfélekedzik arról, hogy minden valamirevaló hipotézis szokatlannak tűnik a gondolkodás rutinjához képest. Tertulian »ösztönösen« visszautasítja (ő maga is szót ejt a »zsigerekről«, de ez esetben a mások »zsigerei« kerülnek nála terítékre) a Lukács–Naphta rokonság (inkább strukturális, mint történeti rokonságról beszélnek) feltevését, mivel ez »elemző« fényt vet a sztálinista értelmiségi gondolkodásmódjára. Bírálom csak akkor jön zavarba, amikor arra kellene magyarázatot adnia: hogyan nyilatkozhat kedvezően (a szerinte és Lukács szerint: prefasiszta) Naphta a »proletárdiktatúráról« és a kommunista világmozgalomról. Nincs hát más választása, mint úgy tenni, mintha

csodálkozónak rajtam, hogy nem vagyok képes megkülönböztetni a »jobboldali gondolkodást« a »baloldaltól«. Ezzel csak magát árulja el, ti, hogy nem értette meg tanulmányom egyik központi gondolatát, melyben én nem kevesebbet állítok, mint azt, hogy a sztálinizmus »baloldali« gondolkodásmód.

Tertulian alighanem ezért csúsztotta át a vitát Naphta és Lukács történeti azonosításának műveltségfitogtatásba és szószálhasogatásba torkolló zsákutcájába, hogy ne kelljen szembenéznie (illetve hogy a vele egyívásúaknak se kelljen szembenézniük) azzal a kérdéssel, amelyet Naphta alakja révén szegezhetünk Lukácsnak. Nagyon mélyen kell gyökereznie Tertulian érzelmi »ellenállásának«, ha nem veszi észre, mennyire abszurd dolog azt feltételezni, hogy Thomas Mann-nak éppen Lukács György fizikai vonásaira lett volna szüksége ahhoz, hogy megalkossa — 1922-ben! — nem a leninista, hanem a hitlerista figuráját. Ha Tertulian el tudta fogadni, hogy Naphta külsőleg mégiscsak hasonló Lukácsra, miért tűnik számára annyira valószínűtlennek, hogy Thomas Mann valaha is nyilvánosan beismerhette: Naphta alakjához *részben* Lukács szolgált modellként. Különbönb jóval később, 1952-ben (!) írja le Thomas Mann, hogy »nem is találja olyan rosszznak« a »kommunista—jezsuita kombinációt« (Thomas Mann Pierre-Paul Sagave-hoz, 1952. február 18.). Kell-e ennél több?*

Bourdet végül sajnálkozik amiatt, hogy ellenfele elmulasztotta feltenni önmagának a kérdést: miért jelentkeztek „ellenérzései“ már a tanulmány elolvasása előtt? „Ha ezt megtette volna, talán feltárult volna előtte, hogy a Naphta-filológia leple (esetleg mulatsága) mögött a kommunista entellektüel tragikus dilemmája húzódik meg. A kérdés így hangzik: lehet-e a pártjához hű alkotó értelmiségi a Párt eszköze, mint ahogy a középkorban a filozófia a teológia szolgálóleánya volt? S belenyugodhat-e ebbe az eszközszerepbe (vagy színlelheti-e, hogy belenyugodott), vállalva akár önmaga megtagadást is, ha tudomása van róla, hogy a Párt nevében ártatlanok válnak áldozatokká és kerülnek börtönökbe?

Köteles-e kockáztatnia helyzetét, esetleg életét, avagy kiegyezhet (mintha ennek semmilyen következménye sem volna) »Sztálin nevének protokolláris ismételtetésével«? Mit jelent a protokollhoz való (ártatlan?) alkalmazkodás követelménye, és mit az eretnekek kiközösítésének imperatívusza? Bensővé válhat-e ez a parancs, és szabad-e kezdeményező módon elébe menni ennek a felszólításnak?*

Ezek azok az alapkérdések — zárja válaszát Yvon Bourdet —, amelyeket Tertuliannak sikerül bravúrosan megkerülnie. Természetesen senki sem nyilatkozhat visszamenőleg, hogy mit tett volna Lukács helyében. Ez azonban nem ment fel bennünket (Tertuliant sem) annak szociológiai és politikai elemzése alól, hogy mit jelent a kommunizmus és a jezsuitizmus eme kombinációjának a sztálinisták által következetesen véghezvitt történeti megvalósítása.

Tertulian: Történeti hamisítások

„Bourdet válaszát nagyon kiábrándítóan találtam. Alapvető bíráló megjegyzéseimre nem hajlandó válaszolni; nem hajlandó a vitát az eszmék alak- és mondat-tanának síkján folytatni. Továbbra is légből kapott dolgokat hoz fel Thomas Mann állítólagos szándékáról, a Naphta alakjában szerinte a leninista—sztálinista párt-nunkás prototípusát kívánja megalkotni, teljesen figyelmen kívül hagyva a *Varázshegy* e figurájának valóságos keletkezését.“

Tertulian rövid viszontválaszában mint döntő bizonyítékhoz a *Thomas Mann—Paul Amann-levelezéshez* (Lübeck, 1960) utasítja vitapartnerét. Szerepel e kötetben egy-egy olyan vallomás, melyben Thomas Mann már 1917-ben arról az elképzeléséről tudósít, hogy a radikális-republikánus Settembrini ellenpárjaként egy „kétségbeesett-cinikus reakciós“ figurát* akar szerepeltetni készülő regényében. „Ha Bourdet továbbra is kitart álláspontja mellett — írja Tertulian —, ez azt jelenti, hogy a tárgyalt téma perdöntő adataiból űz csúfot.“ Vége-hossza nincs nála az újabb történeti hamisításoknak. Hogyan lehetett volna Walter Benjamin Naphta modellje, mikor a *Varázshegy* írásakor Benjamin még nem volt marxista? „Különbönb örömmel vállalom, hogy a műveltségfitogtatás vétkében marasztaljanak el, és kész vagyok beismerni, hogy a történeti rigorozitáshoz és a tudományos becsületességhez való ragaszkodás a felülről távirányított kommunista értelmiségi rossz szokásai közé tartozik“ — zárja viszontválaszát Tertulian. (*Des contre-vérités historiques*. La Quinzaine littéraire, 1973. 170.)

* Thomas Mann levelében pontosan ez a kifejezés áll a tervezett figuráról: „verweift-geistreicher Reaktionär“ (kétségbeesett szelleműs reakciós). Tertulian megjegyzi, hogy emlékezetből idézte a levél e részletét, a lap később sem közölt hibajavítást, s ezt a pontatlan hivatkozást, anélkül hogy a forrásnak utánanézett volna, idézi Michael Löwy is későbbi könyvében.

„Ritkán fordul elő, hogy egy regényhős alakja ilyen heves vitákat kavargon politikai és irodalmi téren egyaránt” — állapítja meg Löwy, majd gondosan számba veszi az ellentétes nézeteket és feltevéseket.

Először Lukács Naphta-értelmezését ismerteti, aki Thomas Mann-tanulmányában azt írja, hogy „a zsidó-jezsuitanövendék Naphta [...] a fasiszmus bizonyos katolizáló előformájának a hirdetője” (*Világirodalom*. Bp., 1969. 143.), s fölénye „reakciós-antikapitalista demagógiájából” származik (i. m. 145.). „Meg kell jegyeznünk — teszi hozzá Löwy —, hogy Lukács csak 1942-ben, a náci Szovjetunió elleni katonai inváziójának pillanatában »fedez fel« a Leo Naphta kifinomult és ironikus álarca mögött rejtőző fasisztát.” Ezután a „kis zsidó jezsuita” egyik jellemző „program”-fejtegetését idézve megállapítja, hogy a katolicizmus és bolsevizmus egyfajta bizarr ötvözetét valóban megtaláljuk Naphta „éles hangú” szónoklatában, de nyoma sincs benne semmiféle fasiszmusnak. „Melyik fasiszta hivatkozott valamikor is a világgproletariátusra? Mióta tartozik a fasiszmus fő politikai elképítései közé a *proletariátus diktatúrájának* mint az állam és osztály nélküli társadalomba átvezető átmeneti formának a bevezetése?”

Löwy nem tagadja, hogy van a Lukács-értelmezésnek egy „racionális magja”, lehetőségképpen a „naphtaizmus” is torkolthat fasiszmusba, de a Thomas Mann-regényszöveg ismeretében „könnyen lelepleződik a lukácsi nézetek elfogultsága”. Szerinte ezt az elfogultságot a fasiszmus németországi győzelmének ideológiai traumája és Lukácsnak a neoromantikával való 1934 utáni szembefordulása magyarázza.

A másik értelmezés, melynek előfutárai között Pierre-Paul Sagave-ot is ott találjuk, egyik utolsó változatában Yvon Bourdet nevéhez fűződik (*Figures de Lukács*. Anthros. Paris, 1972). Ez az értelmezés homlokegyenest ellentmond a lukácsi értelmezésnek. „Lukács és Naphta alapelvei azonosak” — írja tanulmányában Bourdet. „Thomas Mann látnoki iróniával és zseniális megérzéssel fedte fel, hogy a bolsevik pártmunkásban az Egyház hű szolgája öltött új alakban testet.” Bourdet nyíltan kimondja, hogy álláspontját politikai előfeltevései határozták meg: „Naphta-felfogásunkból egyenesen következik, hogy a sztálinizmusban a leninizmus koherens folytatását véljük felfedezni.”

Löwy szerint Lukácsnak kétségtelenül köze van Naphta megszületéséhez. Nem véletlen, hogy éppen a Lukácssal való találkozás után jelenik meg Naphta a regényben (lásd 2. kötet, VI. fejezete: *Még valaki*), vagy hogy Thomas Mann Lukács nevét is ekkor csempészte be ironikusan a regénybe (Naphta egy Lukács nevű nőiszabó-mester albérlője). Éppenséggel az is elképzelhető lenne, hogy Lukács György 1912—1914 közötti „katolicizmusáról” tudva, Thomas Mann Naphtában Lukács eszmei fejlődésének két egymást követő periódusát vonta össze. Kevés azonban a valószínűsége annak, hogy Thomas Mann tudott volna a fiatal Lukács háború előtti „neofranciskánus” tendenciáiról.

Bourdet nem tulajdonít kellő fontosságot Thomas Mann Sagave-hoz írt tiltakozó levelének (1952. február 18.), illetve ezt a tiltakozást Thomas Mann „jezsuitizmusának” tulajdonítja! Löwy szerint Thomas Mann ellentmondó nyilatkozatai inkább kiegészítik egymást: Lukács valóban sokat kölcsönzött önmagából Naphtának, de a kis jezsuita obskúr gondolkodása semmiképpen sem „azonos” a Magyar Tanácsköztársaság népbiztosának gondolkodásával. Bourdet azt állítja, hogy „Naphta jezsuitizmusának álarca mögött egy marxista forradalmár áll ugrásra készen”. A Sagave-level (1952. február 18.) tanúsága szerint azonban Thomas Mann maga is *kombinációról* beszél, nem pedig álarcról. „Úgy tűnik — foglalja össze véleményét Michael Löwy —, hogy Naphta jezsuitizmusa, obskurantizmusa és klerikalizmusa nem valaminek az álcázására szolgál, és nem is Thomas Mann marxizmusban való járatlanságával magyarázható: e nézetek *egyenrangúaként* vesznek részt Naphta ideológiájában, egyenrangúként mindazzal, ami a proletárforradalom iránti rajongását jelenti. Ami pedig a leninizmus és sztálinizmus viszonyát illeti, túl bonyolult kérdés ez ahhoz, hogy közvetett módon — egy regényalak kapcsán — legyen megközelíthető a politikai és történeti összefüggések alapos elemzése nélkül.”

A harmadik álláspont a Nicolae Tertuliané, aki Bourdet-nak adott polemikus válaszában (*Ki rejtőzik Naphta alakja mögött?*) Löwy szerint igen közel jár a „Naphta-rejtély” megoldásához, amikor Sorelre hivatkozva „paradoxális eszmetársulásról” és „bizarr ideológiai ötvözetéről” beszél.

Alapjában véve igaza van Tertuliannak, állapítja meg Löwy, amikor Lukács útmutatása alapján a „romantikus antikapitalizmus” fő elemeit mutatja ki — alapos szövegelemzéssel — a Naphta-ideológiából, legfeljebb az marad kérdéses, hogy vajon nincs-e mégis több köze Naphtának, mondjuk, Dosztojevszkijhez, Novalishoz, Nietzschehez vagy Bergsonhoz, mint az általa felsorolt Max Schelerhez, Sombarthoz

vagy Othmar Spannhoz. Sajnos, végső soron maga Tertulian is a „klasszikus“ lukácsi álláspontra csúszik vissza, amikor arra a következtetésre jut, hogy a romantikus antikapitalizmus szükségképpen „prefasiszta demagógiába“ torkollik. A Sorel-féle „bizarr ideológiai amalgám“ példája viszont azt bizonyítja, hogy a dolgok állása korántsem ilyen egyszerű...

Hogyan állíthatnók, hogy Lukács György gondolkodása *mindig is* az arisztotelizmus, a reneszánsz, a felvilágosodás, az európai demokratikus hagyományok eszmei vonalát folytatta, mikor Lukács 1967-ben maga ismeri el, hogy gondolkodását ebben az időszakban egyfajta „etikai idealizmus“ hatotta át „valamennyi romantikus antikapitalista elemével egyetemben“.

Ki volt tehát Naphta?

„Lukács és Yvon Bourdet értelmezése élesen szembenáll egymással, de közös eljárásra vezethető vissza: mindkét álláspont Naphta személyiségének egyetlen oldalát abszolutizálja, miközben a másik oldaltól »szabadulni« igyekeznek. Lukács Naphtája — fasiszta, akinek kommunizmusa pusztán »olcsó demagógia«; Bourdet Naphtája fasiszta, aki katolicizmusával álcázza magát. Mindkét értelmezés önkényes módon koherenssé akar tenni egy olyan figurát, amelynek éppen az a lényege, hogy paradoxonok és ellentétek feszülnek benne. Ezért van szükségük a látnok és próféta író mítoszára, aki valami csodálatos adottság folytán »előre látta« a fasiszmust, illetve a sztálinizmust.“

Naphta alakja Löwy szerint egyszerre tartalmazza a kommunizmus és a fasiszmus lehetőségét, egy Ernst Bloch és egy Paul Ernst, egy Lukács György és egy Stefan George életútját: „Thomas Mann nem azért volt zseniális, mert »a jövőbe látott«, hanem mert képes volt a legfinomabb iróniával ábrázolni és a legvégső konzekvenciáig (a legvégső ellentmondásig) feszíteni egy nagyon is mához kötődő jelenséget.“ Thomas Mann Naphtája a polgárelles romantika kétarcúságát, ideológiai hermafroditizmusát személyesíti meg. A kommunista jezsuita alakja bizarr ötvözetben egyesíti a közös gyökerekre visszavezethető legvégtelenebben ellentétes tendenciákat. 1914 előtt azonban nem mutatkozik kiút ebből az ellentmondásos helyzetből, ez tragikus dimenziót kölcsönöz Naphta alakjának. Különös és meglepő öngyilkosságát is a megkettőződésnek ez a tragikuma, tragikus világlátása magyarázza.

„A fenti értelmezés fényében érthetjük csak meg, miért kényszerült Thomas Mann oly ellentmondó nyilatkozatokra a Lukács—Naphta ügyben. Ugyanakkor ez láttatja meg velünk az ellentétes felfogásokban rejlő részgazságokat.“

Tertulian: Vitázó megjegyzések

„Yvon Bourdet válaszában határozottan megfedd bennünket, amiért (indokolatlanul vagy indokoltan) nem foglaltunk állást az intellektüelek és a politikai hatalom viszonyának kérdésében. Válaszunk egyértelmű: számunkra elfogadhatatlannak tűnik, hogy egy ilyen fontos kérdés — a kommunista értelmiségi cselekvési szabadságának kérdését — olyan kontextusban — egy fiktív régényfigura kontextusában — tűzzük napirendre, mely sem közvetlenül, sem áttételesen nem függ össze a »személyi kultusz« időszakában elkövetett súlyos visszaélésekkel és törvénytelenésekkel [...]. Főlégsleg hangsúlyoznunk, hogy a kommunista értelmiségiek nem várták meg, amíg Yvon Bourdet elemzi majd helyettük a »sztálini dogmatizmus« (Kardelj kifejezése) szomorú következményeit. A Bourdet által nekünk szeggett kérdésekre magának Lukácsnak és Blochnak az élete kínál csattanós választ (nálunk a Lucretiu Pátrășcanué), akik neves marxista intellektüelekként távolról sem rendelték alá gondolkodásukat a »személyi kultusz« gyakorlatának és elméletének (bármennyi »protokolláris« engedményre kényszerült is, különösen Lukács György).“

Tertulian örömmel nyugtázza, hogy Michael Löwy csaknem szó szerint az ő érveire támaszkodva cáfolja Bourdet „komolytalannak minősülő“ Lukács—Naphta értelmezését. Michael Löwy, akárcsak Yvon Bourdet, az Anthropos párizsi baloldali kiadó munkatársi csoportjához tartozik. Ennek a mai párizsi baloldali értelmiségnek a szociológiáját kellene végre megírni — teszi hozzá Tertulian — ahhoz, hogy megérthessük, milyen szívós előítéletekből táplálkoznak az ilyen Bourdet-féle frivol és extravagáns „hipotézisek“ (ahogy a szerző szerényen elnevezte tanulmányának fő tételét). Kár, hogy akárcsak Yvon Bourdet, Löwy sem képes túllépni egy bizonyos ponton. Bár teljességgel magáévá teszi a Naphta „romantikus antikapitalizmusát“ elfogadó álláspontot, Löwy szerint minden ezen túllépő következtetés (példul az, hogy Naphta a prefasiszta ideológiák képviselője lenne) áthághatatlan akadályokba ütközik. Persze csak akkor, ha hajlandók vagyunk elismerni, hogy „a skolasztikusok kis fejedelmének“ hitvallásában a konzervativizmus forradalmi ele-

mekkel ötvöződik, vagyis hogy a Naphta-ideológiában egy Sorel típusú „amalgámmal” van dolgunk. Meglepő, teszi hozzá Tertulian, hogy Löwy fenntartás nélkül elfogadja a Sorel-paradigmát, anélkül hogy számolna egy ilyen paradigma tényleges ideológiai implikációival: „Ha Löwy kellőképpen ismerné a prefasiszta és fasiszta ideológiák történetét, akkor tisztában volna vele: az európai szélsőjobboldali ideológiák hagyományához többek között az is hozzátartozik, hogy ügyes fondorlattal (innen a Lukács által jelzett »demagógiájuk«) a szélsőbaloldali eszmei fegyvertárából merítik — miután céljaik érdekében kellőképpen misztifikálták őket — a polgári demokráciát és szabadságeszményt dühödten támadó ideológiai elemeket.” Tertulian itt olyan jobboldali teoretikusok példájára hivatkozik, mint Carl Schmitt vagy nálunk Nae Ionescu, akik Sorel irracionalista és misztifikáló közvetítésével építettek be marxista elemeket elméletükbe.

„Michael Löwy téved, amikor azt állítja, hogy a »romantikus antikapitalizmus« a szélsőjobb és szélsőbal irányvétel csíráját egyaránt magában rejti. Véleményünk szerint az előbbihez egyenes út vezet (a polgári demokrácia konzervatív kritikája), míg az utóbbi elképzelhetetlen a romantikus antikapitalista ideológiai előfeltevések gyökeres felülvizsgálata nélkül. Löwynek igaza van, amikor a fiatal Lukács (1914—1915-ben már határozottan baloldali irányulást, radikális-utópikus jellegű) »romantikus antikapitalizmusában« látja későbbi fejlődésének előképét; van azonban egy olyan tény, amiről Löwynél nem esik szó, ti. hogy Lukács marxista fejlődésének előfeltétele a korábbi »romantikus antikapitalizmussal« való teljes szakítás volt. (Mutatis mutandis hasonló eszmei átalakuláson ment át Thomas Mann az *Egy nem-politizáló elmékedéseitől* a demokrácia szenvedélyes védelméig.)“

Ami a Naphta által képviselt nézetek történeti analógiáit illeti, Tertulian nem tagadja, hogy a Löwy által felsorolt szerzők egynémelyike valóban inspirálhatta Thomas Mannt Naphta ábrázolásában. „Míg azonban az általam felsorolt szerzőknél — írja Tertulian — az egyes motívumok pontosan azonosíthatók, Löwy adósunk marad a Nietzsche vagy Dosztojevskij mellett szóló bizonyítékok felmutatásával. [...]“

Löwy arra is emlékeztet bennünket, hogy Lukács gondolkodása nem mindig követte a reneszánsz, a felvilágosodás és a forradalmi demokrácia humanista-racionalista vonulatát. A figyelmes olvasó számára azonban nem kétséges, hogy írásunk említett passzusában egyértelműen Lukács fejlődésének marxista szakaszáról beszélünk. Löwy tehát nyitott kapukat döngtet, amikor arra figyelmeztet bennünket, hogy a fiatal Lukácsnak más nézetei voltak. (Kár viszont, hogy Löwy nem veszi észre bizonyos alapvető eszmék folytonosságát, amely Lukács egész fejlődését átfogja. Ez a kérdés azonban meghaladja e megjegyzések kereteit.)“

Ezután a Naphta és Thomas Mann későbbi regényalakjai közötti folytonosságot elemezve Tertulian arra a következtetésre jut, hogy Thomas Mann érett műveinek konstans törekvése maradt feltárni és azonosítani a fasizmus intellektuális gyökereit: „Bármennyi dolog választja is el őket, a század legnagyobb veszedelmével szembeni fellépésük magasrendű szolidaritási aktsza az a közös platform, ahol Lukács György és Thomas Mann kezét adnak egymásnak.“

II. ELŐZMÉNY ÉS HÁTTER

Lukács György: Marxista fejlődésem: 1918—1930

Társadalmi-politikai nézeteim ellentmondásossága szellemi kapcsolatba hozott a szindikalizmussal, mindenekelőtt G. Sorel filozófiájával. [...] Szabó Ervin hívta fel a figyelmemet Sorelre. Ehhez járult, hogy a háború alatt megismerkedtem Rosa Luxemburg műveivel. Mindebből egy *belsőleg ellentmondásos elméleti amalgám* keletkezett, amely döntő hatást gyakorolt gondolkodásomra a háború idején és a *háború utáni első években*. (A szerk. kiemelései.)

Azt hiszem, ha valaki e korszak éles ellentmondásait „szellemtudományos“ módon közös nevezőre hozza, és szerves, immanens szellemi fejlődést konstruál bele, akkor eltávolodik a ténybeli igazságtól. Hiszen ha már Faustnak szabad volt két lelket rejtenie keblében, miért ne lehessen egy normális embernél, aki azonban egy világválság közepette éppen átmegegy az egyik osztályból a másikba, ellentett szellemi tendenciákat megállapítani, amelyek egyidejűleg ellentmondásosan funkcionálnak.

Amikor megbízható forrásból megtudtam, Kun Béla arra készül, hogy „likvidatorként“ kizárasson a pártból [...], közzétettem egy „önkritikát“. Akkor is meg voltam győződve álláspontom helyességéről, tudtam azonban azt is — pl. Karl Korsch sorsából —, hogy a pártból való kizáratásom akkor azt jelentette volna, hogy lehetetlenné válik aktívan részt vennem a közelgő fasizmus elleni harcban. E tevékenységhez való „belépőjegyként“ [...] fogalmaztam meg ezt az „önkritikát“.

A *Történelem és osztálytudatról* gyakorolt, hírhedtté vált önkritikámról: amikor 1933-ban megint a Szovjetunióba kerültem, s ott feltárult az a perspektíva, hogy termékeny tevékenységet folytathatok — a *Lityerturnij Kritik* 1934 és 1939 közötti irodalomelméleti ellenzéki szerepe általánosan ismert —, taktikai szükség-szerűség volt nyilvánosan distanciálnom magamat a *Történelem és osztálytudat*-tól. [...] Természetesen ahhoz, hogy önkritikát tehessek közzé, kénytelen voltam alávetni magamat az éppen uralkodó nyelvezeti rendtartásnak. De ez az alkalmazkodásnak egyetlen mozzanata ebben a nyilatkozatban. Ez megint belépőjegy volt a további partizánharcához.

1967. március

(Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Bp., 1971. 696—697.; 724.; 734—735.)

Lukács György kiadatlan leveleiből

Az ellenem irányuló támadások légkörében újraéled a Naphta-legenda, mely nagy népszerűségnek örvend mostanában a nyugati országokban. Mivel Thomas Mann-nak „megrögzött“ szokása volt ismerőseiről mintázni regényalakjait, nincs kizárva, hogy van valami igazság a dologban. Igaz, én úgy látom, hogy Naphta külső megjelenésében sok minden fotografikusan sem talál; Naphta világgképéről pedig maga Thomas Mann mondja, hogy az saját képzeletének szüleménye.

(1964. augusztus 8., Mihail Lifszich)

Ami a Naphta-ügyet illeti, egy ősrégi irodalmi pletykáról van itt szó... Hogy mi az igazság ebben, azt nem tudom, és nem is érdekel.

(1964. augusztus 8., Podachhoz)

Naphta „programbeszédé“-ből

Tudjuk, hogy a hatalom rossz. De ha azt akarjuk, hogy eljőjjön az ország, jó és rossz, szellem és hatalom dualizmusát meg kell szüntetni, egyesíteni kell egy princípiumban, mely magába foglalja az aszkézist és az uralmat. [...] Az egyház-atyák az „enyém, tied“-et kárhozatos szavaknak, a magántulajdont rablásnak és bitorlásnak bélyegezték [...]. Megbecsülésre méltónak ítélték a szántóvetőt, a kézművest, de nem a kalmárt, nem a manufaktúra tulajdonosát. Mert azt akarták, hogy a termelés a szükséglethez igazodjék, és elítélték a tömegtermelést. Nos, mindezek a gazdasági elvek és nézetek évszázados feledés után a kommunizmus modern mozgalmában ünneplik feltámadásukat. [...] Ma a világproletariátus állítja szembe a *civitas Dei* kritériumait és humanitását a polgári-kapitalista rothadással. A proletariátus diktatúrája [...] nem az önmagáért való uralom és az örökkévalóság igényével lép fel, értelme [...] az átmenet, a transzcendencia. [...] A proletariátus [...] hivatása a terror a világ üdvösségére, hogy az emberiség elérje a megváltás célját, az állam és osztály nélküli Isten-gyermeke állapotot.

(Thomas Mann: *Varázshegy*. Bp., 1960. II. 77—79.)

Thomas Mann esszéjéből

Már a késő középkor vallási jellegű népi megmozdulásainak is volt eszkatologikus-kommunisztikus karaktere, már akkor közös tulajdonná akarták tenni a földet [...], és azt akarták, hogy az urak is dolgozzanak mindennapi kenyerükért, s meg akarták szüntetni minden adót és juttatást. Ilyen módon a kommunizmus ré-
gibb, mint Marx és a tizenkilencedik század. De a jövődökhöz tartozik annyiban,

hogy az a világ, amely utánunk következik [...], s amelynek körvonalai kialakulóban vannak, nehezen képzelhető el kommunista vonások nélkül, [...] az osztálykülönbségek fokozatos megszűnése nélkül, továbbá anélkül, hogy mindenkinek joga és kötelessége legyen a munka.

(*Sors és feladat*, 1944. In: Pók Lajos: *Thomas Mann világa*. Bp., 1969.)

Thomas Mann leveleiből

Settembrini és Naphta figurája tulajdonképpen a képzelet szüleménye; az emberi valóság csak hozzávetőleges viszonyítási alap. Kommunista jezsuitával valójában sohasem találkoztam, de hogy ez a vegyülék lehetséges és elképzelhető, azt — nekem úgy tűnik — Naphta úr szellemileg igen zárt világképe bizonyítja.

(1934. január 30., Pierre-Paul Sagave-hoz)

Nyomatékosan kérem, hogy ne keressen semmiféle kapcsolatot Lukács és a *Varázshegy*, Lukács és Naphta alakja között. [...] A kommunizmus és jezsuitizmus e kombinációjának, amely intellektuális vonatkozásban nem is tűnik annyira rossznak, semmi köze nincs az igazi Lukácshoz.

(1952. február 18., Pierre-Paul Sagave-hoz)

A szólásmondás: „Homokot a metafizikus dolgoknak“ és „a Földnek emberi értelmet adni“ — bizony Nietzsche-től származik, és szocialista színezete van. [...] Miért ne érinthették volna meg az ő szenzibilitását a kor szocialista tendenciái éppen úgy, mint a fasiszták is, főleg, mert a határt nem lehet élesen megvonni, és Sorelnél még egészen cseppfolyós volt?

Lukács, aki valahogyan jót akar nekem (és Naphtában nyilvánvalóan nem ismert önmagára), talán a legjobb cikket írta 70. születésnapom alkalmából az *Internationale Literaturban*, a Józsefet — a vonalvezetéshez híven kihagyva.

(1947. december 24., Max Rychnerhez)

Katia Mann emlékeiből

1922-ben Bécsben voltunk. [...] Ott meglátogatott bennünket Lukács György, aki emigránsként élt Bécsben. [...] Azonnal belefogott az elméleti fejtegetésébe, szüntelenül beszélt, jó óra hosszat tartott ott előadást a szobánkban. A férjem szóhoz sem jutott; mindössze annyit tudott mondani: — Igen, igen, nagyon érdekes volt. — De Lukács ekkor már indult is.

Akkoriban még ez volt minden, amit a férjem Lukácsról ismert és tudott. [...]

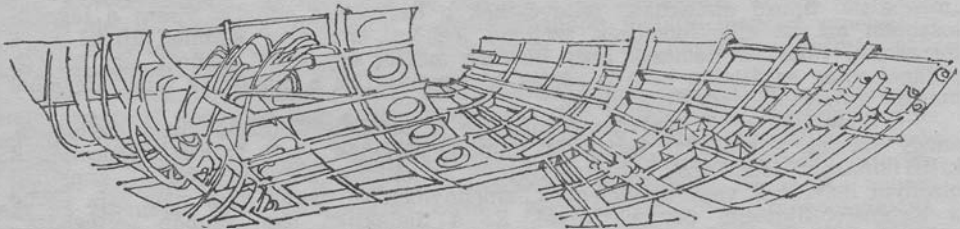
Amikor aztán felolvasta nekem a Naphtáról szóló fejezetet, azt kérdeztem: — Tulajdonképpen Lukácsra gondoltál?

— Nem. Hogyhogy?

— Nem tudom, Naphta engem Lukácsra emlékeztet.

— Szándékosság egyáltalán nem volt benne, de lehetséges, hogy mégis Lukács lebegett előttem.

(Katia Mann: *Megiratlan emlékeim*. Bp., 1978.)

Simon Sándor rajza